

การแก้วิกฤติการณ์โลกด้านสิ่งแวดล้อม ตามแนวทางพระพุทธศาสนา Buddhist Solutions to World Environmental Crisis

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา
Asst.Prof. Bongkoch Sudasna Na Ayudhaya
ผู้ช่วยอธิการบดี มหาวิทยาลัยนอร์เทิร์นเชียงใหม่

บทคัดย่อ

คณะกรรมการระหว่างประเทศว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ หรือ ไอพีซีซี (Intergovernmental Panel on Climate Change: IPCC) รายงานว่า การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเกิดจากน้ำมือมนุษย์ ซึ่งเป็นตัวการสำคัญของปัญหาภาวะโลกร้อน ดังนั้นการแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน จึงอยู่ที่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ให้เป็นบุคคลจิตสาธารณะ หมายถึงจิตที่คิดสร้างสรรค์ เป็นกุศล และมุ่งทำกรรมดีที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ไม่ทำลายสังคม วัฒนธรรม ประเทศชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากจิตสาธารณะ (Public Mind) คือ จิตสำนึกของสังคม (Social Consciousness) โดยนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นหลักชัยในการดำเนินชีวิต เช่น หลักพรหมวิหาร ๔ และหลักสังคหวัตถุ ๔

ทั้งนี้เพราะแนวทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสภาพสังคมในยุคปัจจุบัน คือ พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) ที่เน้นสังคหธุระ คือการพัฒนาสังคม รวมถึงแนวคิดพระพุทธศาสนา สีเขียว (พระพุทธศาสนาด้านสิ่งแวดล้อม) ที่มีอิทธิพลต่อ ชุมชนสีเขียวทางศาสนา (Eco-Monasticism) ถือเป็นอุดมการณ์การเมืองทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Politic) ที่ใช้หลักศาสนาเป็นแกนกลางของอุดมการณ์ เน้นการสร้าง ความเจริญทางจิตใจและจิตวิญญาณมากกว่าทางวัตถุ มีความรักเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ สรรพสิ่งและธรรมชาติ นับเป็นแนวทางสำคัญต่อการแก้วิกฤติการณ์โลกด้านสิ่งแวดล้อม

Abstract

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) reported that human-generated climate change mainly influenced the global warming. Hence, the solution on climate change must focus on human's behavior change with Buddhism philosophy. Buddhist principles such as, the 4 holy abidings and the 4 bases of social solidarity (Sanghavadthu), can contribute to positive human's attribution of Public Mind or Social Consciousness; creative and merit mind, public's benefit concerns, and conservatisms in society, nation and environment.

The best and most suitable Buddhist practice for adapting to the issue and the present human society is Engaged Buddhism which is stressing on the social development. Furthermore, the practice also includes theory of Eco-Buddhism which influences Eco-Monasticism. Buddhism's Ideal of conduct can initiate into the environmental politic by impressing human mind and spirit's prosperity and kindness to others and nature. Maintaining the practice will be able to solve the world environmental crisis.

๑. บทนำ

กระแสการตื่นตัวของสังคมโลกที่มีผลมาจากภาวะโลกร้อน (Global Warming) และส่งผลกระทบต่อมวลมนุษยชาติ ไม่ว่าจะเป็นการเกิดแผ่นดินไหวที่ประเทศนิวซีแลนด์ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ หรือการเกิดมหันตภัยสึนามิที่ประเทศญี่ปุ่น ในเดือนมีนาคม ๒๕๕๔ และภูเขาไฟระเบิดที่ประเทศไอร์แลนด์ เดือนพฤษภาคม ๒๕๕๔ ซึ่งรุนแรงมากถือเป็นโศกนาฏกรรมครั้งเลวร้าย แม้แต่การที่ประเทศไทยมีอุณหภูมิสูงขึ้นประมาณ ๑ องศาเซลเซียสภายในช่วง ๔๐ ปีที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตาม หากอุณหภูมิเพิ่มขึ้น ๒-๔ องศาเซลเซียส จะทำให้พายุไต้ฝุ่นเปลี่ยนทิศทางเกิดความรุนแรง และมีจำนวนเพิ่มขึ้นร้อยละ ๑๐-๒๐ ในอนาคต จนก่อให้เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ดังเช่น เหตุการณ์อุทกภัยในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๕๔ นับเป็นอุทกภัยรุนแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ ทั้งในแง่ของปริมาณน้ำและจำนวนผู้ได้รับผลกระทบ ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างฤดูมรสุม บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกรกฎาคมจนถึงปลายปี พ.ศ. ๒๕๕๔ ส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้งประเทศมากกว่า ๑๒.๘ ล้านคน ธนาคารโลกประเมินมูลค่าความเสียหายสูงถึง ๑.๔๔ ล้านล้านบาท และจัดให้เป็นภัยพิบัติที่สร้างความเสียหายมากเป็นอันดับสี่ของโลก

นอกจากนี้ ภาวะโลกร้อนยังส่งผลให้ฤดูร้อนขยายเวลายาวนานขึ้น ในขณะที่ฤดูหนาวจะสั้นลง ภาวะโลกร้อนจะก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การฟักตัวของเชื้อโรคและศัตรูพืชบางชนิด โรค

ที่ฟักตัวได้ดีในสภาพร้อนขึ้นของโลก ในแต่ละปีประชาชนราว ๑๖๐,๐๐๐ คนเสียชีวิตเพราะได้รับผลกระทบจากภาวะโลกร้อน ตั้งแต่โรคมะเร็ง ไปจนถึงการขาดแคลนด้านสุขอนามัยที่ดี แม้แต่การแพร่ระบาดของเชื้ออีโบล่าที่ทั่วโลกกำลังตื่นตระหนก หลังเคยหวาดกลัวกับโรคไข้หวัดนก หรือไข้หวัด ๒๐๐๙ เป็นต้น

จากรายงานฉบับล่าสุดของคณะกรรมการระหว่างประเทศว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ หรือ ไอพีซีซี (Intergovernmental Panel on Climate Change: IPCC) ซึ่งเป็นรายงานที่รวบรวมงานวิจัยของนักวิทยาศาสตร์ ๒,๕๐๐ คน จากกว่า ๓๐ ประเทศ และใช้เวลาในการวิจัยถึง ๖ ปี ระบุไว้ว่ามีความเป็นไปได้อย่างน้อยร้อยละ ๙๐ ที่การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจะเกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ และมนุษย์ถือได้ว่าเป็นตัวการสำคัญของปัญหาโลกร้อนในครั้งนี้^๑ สืบเนื่องจากสังคมโลกปัจจุบันเป็นสังคมแห่งบริโภคนิยมซึ่งเน้นถึงความสำคัญของวัตถุเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญแก่มูลค่ามากกว่าคุณค่า มุ่งการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาดัดแปลงเป็นเทคโนโลยีที่อำนวยความสะดวกสบายให้แก่ตน เป็นสังคมที่ไหลไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ของความเป็นวัตถุนิยม เป็นสังคมที่เชื่อในลัทธิเอาอย่างและการแข่งขันเพื่อสร้างปริมาณมากกว่าคุณภาพ ทั้งยังเป็นสังคมที่วัดกันที่ความมั่งคั่งแห่งการมีผลผลิตทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีที่เหนือกว่ากันมากกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับ **GDP (Gross Domestic Product)** ซึ่งหมายถึงผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ มากกว่า **GDH (Gross Domestic Happiness)** ซึ่งหมายถึง **ความสุขมวลรวมประชาชาติ**

การพัฒนาเทคโนโลยี และองค์ความรู้ทางการแพทย์ที่รุดหน้าในโลกยุคปัจจุบัน ส่งผลให้อัตราผู้สูงอายุมีจำนวนมาก และในอนาคตจะเป็นชนกลุ่มใหญ่ของโลก เช่น ประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. ๒๐๓๓ คาดว่าประชากรผู้สูงอายุที่มีอายุ ๕๕ ปีขึ้นไปจะเพิ่มขึ้นร้อยละ ๒๓ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้การแพทย์จะเจริญก้าวหน้าแต่ก็ไม่สามารถจะรักษาโรคได้ทั้งหมด เพราะเชื้อโรคที่ติดต่อกันได้นั้นมีการพัฒนาสายพันธุ์ใหม่ๆ ตลอดเวลา เช่น หวัดนกหวัด ๒๐๐๙ เป็นต้น จากข้อมูลอัตราการตายของประชากรโลกในปี ค.ศ. ๒๐๐๙ จำนวนประชากร ๑,๐๐๐ คน มีอัตราการตาย ๘.๒ คน ซึ่งอัตราการตายนอกจากมีสาเหตุมาจากโรคระบาดแล้ว ยังเกิดจากภัยธรรมชาติต่างๆ เช่น แผ่นดินไหว ดินถล่ม น้ำท่วม ฯลฯ สภาพแวดล้อมของสังคมในปัจจุบันจัดเป็นปัญหาสำคัญของโลก คือ เกิดมลพิษในระบบนิเวศ อันเนื่องมาจากการทำลายและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ทดแทนได้ เช่น ป่าไม้ หรือทดแทนไม่ได้เช่นพลังงาน เป็นต้น ทำให้หลายพื้นที่ของโลกต้องประสบภัยแล้ง ไฟป่า ชีวิตและทรัพย์สินสูญหายไปเป็นจำนวนมาก รวมถึงโลกปัจจุบันเป็นสังคมที่มีความก้าวหน้าทาง

^๑๘๐ วิธีหยุดโลกร้อน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.lakkai.com/forum/data/2/0021-1.html>

เทคโนโลยีขั้นสูง ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารด้านการคมนาคม ด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทำให้โลกมีความใกล้ชิดและไปมาหาสู่กันสะดวก ติดต่อกันได้ตลอด ด้วยอาศัยเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ที่นำมาสร้างประดิษฐ์ เป็นนวัตกรรมต่างๆ ที่อำนวยความสะดวกสบายให้กับการดำรงชีวิต แต่ก็ทำให้มนุษย์ต้องเร่งร่างกายในการเสาะแสวงหาวัตถุต่างๆ เหล่านี้มาบำรุงตน จนต้องยึดระบบเงินตราเป็นเครื่องวัดความเป็นอยู่ และไม่ว่าจะเป็นฐานะทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

จากสภาวะการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน ส่งผลต่อสภาพจิตใจของคนในสังคม ให้มีจิตใจแห่งความทะเยอทะยานฟุ้งเพื่อมุ่งแต่การแสวงหาวัตถุมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิต อันเป็นการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนมีสภาพเป็นภาวะย้อนกลับ โดยส่งผลให้มนุษย์ต้องเผชิญกับภัยพิบัติที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากโลกยุคปัจจุบันกลายเป็นยุคธรรมชาติเอาคืน ดังนั้นมนุษย์จึงต้องหันกลับมาตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อเรียนรู้ต่อไปว่าจะอยู่อย่างเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมได้อย่างไรกับโลกใบนี้

๒. แนวทางการแก้วิกฤติการณ์ด้วยแนวคิดจิตสาธารณะ และแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน จึงต้องเริ่มต้นที่ตัวมนุษย์เอง โดยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ที่ต้องเกิดจากจิตสำนึก ให้มีความเป็นจิตสาธารณะ ตัวอย่างเช่น การใช้แสงแดดให้เป็นประโยชน์ ในการตากเสื้อผ้าที่ซักแล้วให้แห้ง ไม่ควรใช้เครื่องปั่นผ้าแห้งหากไม่จำเป็น เพื่อประหยัดการใช้ไฟฟ้า การเปิดหน้าต่างรับลมแทนเปิดเครื่องปรับอากาศ ลดการปลดปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์จากการใช้ไฟฟ้าที่เกิดจากการเปิดเครื่องปรับอากาศ การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ที่ซื้อเต็มใหม่ได้ เพื่อเป็นการลดขยะจากบรรจุภัณฑ์ การซื้อให้น้อยลง แบ่งปันให้มากขึ้น อยู่อย่างพอเพียง การใช้กระดาษทั้งสองหน้าเพราะกระบวนการผลิตกระดาษแทบทุกขั้นตอนใช้พลังงานจากน้ำมันและไฟฟ้าจำนวนมาก การปลูกต้นไม้ในสวนหน้าบ้าน เพราะต้นไม้ ๑ ต้นช่วยลดคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ๑ ตันตลอดอายุของต้นนั้นๆ การมีความรักให้แก่มวลมนุษยชาติ โดยนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาเป็นหลักชัยในการดำเนินชีวิต เช่น หลักพรหมวิหาร ๔ เช่น เมตตา (ความรัก ความปรารถนาดีให้ผู้อื่นมีความสุข) กรุณา (ความสงสาร เห็นใจ ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์) มุทิตา (ยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีความสุข) อุเบกขา (วางเฉยไม่ลำเอียง) นอกจากนี้การอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมก็ต้องยึดหลักสังคหวัตถุ ๔ เช่น ทาน การให้ อธิปไตยเพื่อแม่ ปิยวาจา กล่าวด้วยวาจาที่ซาบซึ้ง สุภาพอ่อนหวาน อตถจริยา ทำดี ประพฤติดี เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น สมานัตตตา ทำตัวเสมอต้นเสมอปลาย

นอกจากนี้ยังได้พบการใช้คำว่า “จิตสำนึก” หรือ “จิตสาธารณะ” และ “จิตอาสา” ในบริบทที่เหมือนกัน ดังนั้นทั้งสามคำนี้จึงมีความหมายใกล้เคียงกันมาก “จิตสำนึกสาธารณะ” จึงต้องสัมพันธ์

อยู่กับ “สำนึกของความเป็นเจ้าของ” และ “ความสำนึกของความเป็นเจ้าของ” ซึ่งต้องผูกอยู่กับ “สมบัติชุมชน”

พจนานุกรมไทย^๒ ได้ให้ความหมายของจิตสาธารณะ ไว้ดังนี้

จิต (จิต) น. มีความหมายว่า ใจ, ความรู้สึกนึกคิด

สาธารณ (สา-ทา-ระ-ณะ) หรือ สาธารณะ มีความหมายว่า ทั่วไป, เป็นของกลางสำหรับส่วนรวม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้เสนอแนวทางและกลไกที่ใช้ในการสร้างจิตสาธารณะ โดยแบ่งเป็น ๓ กระบวนการ^๓ ได้แก่

๑. การสร้างความคิดเชิงบวก หมายถึง การสร้างตนให้คิดที่มุ่งประโยชน์ของผู้อื่นมากกว่ามุ่งประโยชน์ส่วนตน (Utilization and Individualization) ซึ่งปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความถึงพร้อม (สัมมนา) แห่งวิถี ในทางพุทธศาสนาจะประกอบด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ

๑.๑ การเรียนรู้จากแหล่งอื่น (ปรโตโมสะ = Learning from the other) ได้แก่ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอนเล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสังฆธรรมจากผู้เป็นกัลยาณมิตร

๑.๒ การคิดโดยการใช้เหตุผล (โยนิโสมนสิการ = Reasoned Attention) ได้แก่ การใช้ความคิดถูกวิธี การรู้จักคิดโดยมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะออกให้เห็นตามสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยสรุปความคิดเชิงบวก คือ ความคิดสร้างสรรค์เชื่อมโยงเหตุและผล ความคิดเชิงวิเคราะห์ แยกแยะที่สัมพันธ์สิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน

๒. การยึดหลักธรรม/คุณธรรมความดี เป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต โดยอาจจะคำนึงถึงกลไกและกระบวนการของหลักแห่งความดีงาม ดังนี้

๒.๑ หลักแห่งความพอเพียง ซึ่งจะเห็นได้จากการรู้จักจัดสรรทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความสุจริต โดยการแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน (โภคทรัพย์ ๔) คือ แบ่ง ๑ ส่วนไว้เลี้ยงตน แบ่งสองส่วนไว้ประกอบหน้าที่การงาน และแบ่ง ๑ ส่วนสำหรับเก็บออม

^๒มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษร, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖๑, ๒๖๘.

^๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑).

๒.๒ หลักแห่งการสงเคราะห์ ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วยการให้ที่แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ การให้สิ่งของ จะเป็นทรัพย์หรือวัสดุก็ได้ กับการให้ความรู้สั่งสอน (ธรรมทาน) การสงเคราะห์ที่เป็นการใช้ถ้อยคำอันเป็นประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผลที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความนิยมยินดี (ปิยวาจา) โดยสรุปก็คือ การสงเคราะห์ช่วยเหลือที่เป็นการให้ผ่านทางพฤติกรรม และการให้ด้วยวาจาที่อ่อนหวาน ก่อให้เกิดความซาบซึ้งใจของผู้ฟัง จึงเป็นการสงเคราะห์ที่จะต้องปฏิบัติด้วยความเมตตา คือ ความหวังดีโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ

๒.๓ หลักแห่งการประพุดติ การกระทำที่เป็นประโยชน์ ได้แก่ ความช่วยเหลือที่มอบให้ผู้อื่นด้วยความเต็มใจในการประกอบกิจการงานต่างๆ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดจนช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรมแก่ผู้อื่น

๒.๔ หลักแห่งการสงเคราะห์และทำคุณประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ โดยไม่มุ่งหวังเอาผลประโยชน์เข้าสู่ตนเอง เป็นการสร้างจิตสาธารณะในการช่วยเหลือ และทำตนเป็นประโยชน์ ด้วยการมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆ ของส่วนรวมโดยพิจารณาตามความเหมาะสมของกาลเทศะและฐานะแห่งตน

๒.๕ หลักแห่งความเอื้ออาทร เพื่อสร้างจิตสาธารณะ ให้มีความเอื้อเพื่อต่อบุคคล แวดล้อมและสิ่งแวดล้อม โดยการแสดงออกความเป็นกัลยาณมิตร ที่เป็นผู้ชี้ช่องทางประโยชน์ แนะนำให้ส่วนรวมดำเนินไปบนแนวทางแห่งประโยชน์ แนวทางของจริยธรรม เรียงลำดับความสำคัญของ ผู้รับความเอื้ออาทร ดังนี้

- ๒.๕.๑ เอื้ออาทรด้วยการบูชา บำรุงให้มีความสุข คือ การเอื้ออาทรต่อบิดามารดา
- ๒.๕.๒ เอื้ออาทรด้วยการประพุดิตนเป็นเจ้าบ้านปกป้องคุ้มครองดูแล คือ การเอื้ออาทรต่อบุตร ภรรยา และคนในปกครอง
- ๒.๕.๓ เอื้ออาทรด้วยการแสดงความเคารพคารวะ คือ การเอื้ออาทรโดยเคารพต่อผู้ทำหน้าที่สั่งสอน ชี้แนะประโยชน์ ผู้ประพุดิตปฏิบัติชอบ

๓. การประกอบกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ในการแสดงออกถึงความมีจิตสาธารณะ เช่น การเข้าร่วมอาสาทำกิจกรรมของส่วนรวม ที่เป็นการสร้างสรรค์ เช่น ปลูกป่า รณรงค์การจับจ่ายใช้สอยอย่างประหยัด การรีไซเคิลของที่ใช้แล้ว การสร้างโลกสีเขียว การใช้จักรยานแทนยานพาหนะที่ใช้เชื้อเพลิง ฯลฯ

จากการสร้างจิตสาธารณะให้เกิดขึ้น หากทำได้ในสังคมส่วนใหญ่ ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นนั้นน่าจะมีประโยชน์อย่างมาก อันจะส่งผลต่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของประชากร ทำให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างเข้าใจ มีความสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความปรารถนาดีต่อกัน ส่งผลให้มีการช่วยเหลือกันให้กิจการก้าวหน้า และท้ายสุดจะส่งผลให้โลกทั้งโลกมีความสุข

ดังนั้น จึงอยากให้สังคมโลกพยายามเข้าใจในอีกมุมมองหนึ่งของคำว่า **“จิตอาสา”** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า **“จิตสาธารณะ”** เพราะการที่คนเราจะมีจิตสาธารณะได้นั้น เชื่อว่าต้องเริ่มต้นจากการมี **“จิตอาสา”** ด้วยนั่นเอง และขอขยายความหมายของคำว่า **“จิตอาสา”** จากการอธิบายของ **พระไพศาล วิสาโล** ซึ่งเป็นพระนักวิชาการ นักคิด นักเขียน และนักปฏิบัติธรรมที่ทำงานเพื่อสังคมอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์ป่า ทำแนวกันไฟ ดูแลป้องกันการลักลอบตัดไม้ รวมทั้งการเผยแพร่ธรรมะผ่านสื่อโทรทัศน์และ หนังสือกว่าร้อยเล่ม รณรงค์การนำหลักพุทธธรรมมาใช้พัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วยแนวสันติวิธี ดังนี้

“จิตอาสา” คือ จิตที่พร้อมจะสละเวลา แรงกาย และสติปัญญา เพื่อสาธารณประโยชน์ เป็นจิตที่ไม่เห็นแก่ตัวเมื่อพบเห็นปัญหาหรือความทุกข์ยากเกิดขึ้นกับผู้อื่น เป็นจิตที่มีความสุขเมื่อได้ทำความดี และเห็นน้ำตาเปลี่ยนเป็นรอยยิ้ม เป็นจิตที่เปี่ยมด้วย **‘บุญ’** คือ ความสงบเย็นและพลังแห่งความดี”^๔

จึงกล่าวได้ว่า จิตอาสาแห่งการเสียสละเปรียบเสมือนยาวิเศษ ที่ช่วยลดอาการของโรคเห็นแก่ตัว (Selfish) อีกทั้งยังช่วยลดทอนตัวตน หรือ อัตตาของคนเราลงได้เป็นอย่างดี

พระธรรมโกศาจารย์, ผศ.ดร. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้นำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Socially Engaged Buddhism) เมื่อตอนแสดงปาฐกถาแสดงแก่พระนิสิตปฏิบัติศาสนิกภาคเหนือวิทยาเขตแพร่ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับความสมานฉันท์แห่งชาติ”^๕ สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

“...หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้แสดงความยินดีแก่ตนเองด้วยการเสวยวิมุตติสุขอยู่บริเวณต้นโพธิ์ จากนั้นทรงถามพระองค์เองว่า หลังจากเสร็จกิจแห่งโพธิญาณแล้ว เราจะทำอะไรต่อไป คำตอบก็ปรากฏขึ้นว่า เราจะนำธรรมที่ตรัสรู้นี้ไปประกาศเปิดเผยให้เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก...”

...ดังนั้น หลังจากตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จออกโปรดสัตว์โลกตลอดเวลา ๔๕ ปีโดยมิได้ทรงหยุดพัก พระพุทธองค์จึงเป็นพระบรมศาสดา การที่พระพุทธเจ้าตัดสินพระทัยเผยแผ่พระพุทธศาสนาประกาศธรรมนั้นแหละ เป็นการแสดงให้เห็นว่า **ความรู้ที่เราค้นพบนั้นจะเป็นประโยชน์ก็ต่อเมื่อเรา**

^๔ พระไพศาล วิสาโล, **คอลัมน์สัมภาษณ์** > จิตอาสา สุขสร้างง่าย ๆ แคลงมือทำ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.visalo.org/columnInterview/jitAsa.htm> พระไพศาล วิสาโล (๒๕๕๓) [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๕].

^๕ พระธรรมโกศาจารย์, **พระพุทธศาสนากับความสมานฉันท์แห่งชาติ**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=590&articlegroup_id=21 พระธรรมโกศาจารย์ (๒๕๕๐) [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

รู้จักคิดถึงคนอื่น คิดถึงสังคม คิดถึงชาวโลก อาจจะมีบางคนตั้งข้อสงสัยว่า พระสงฆ์จำเป็นต้องทำประโยชน์เพื่อสังคมด้วยหรือ ในเมื่อคำว่าบรรพชาแปลว่า เว้นหัวคือสละทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว เมื่อท่านสละโลกแล้วทำไมต้องมาวนเวียนอยู่ในโลก พระสงฆ์เป็นอนาคาริก แปลว่า ผู้ไม่มีเรือนคือไม่มีครอบครัว หน้าที่ของพระสงฆ์เรียกว่าฐานะมี ๒ อย่าง คือ **คณฺฐะ** และ **วิปัสสนาฐานะ** พระพุทธศาสนาจัดให้การศึกษาคัมภีร์เป็นคณฺฐะ การปฏิบัติกัมมัฏฐานจัดเป็นวิปัสสนาฐานะ **ไม่มีข้อกำหนดใครระบุว่าพระสงฆ์ต้องมีสังคหะหรือหน้าที่สงเคราะห์ชาวโลก** แต่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ถูกแบ่งออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑. พระพุทธศาสนาแบบวิชาการ (Exoteric or Intellectual Buddhism) **เน้นคณฺฐะ** เรียนแต่ตำราอย่างเดียว แปล หรือ ท่องพระไตรปิฎก บางครั้งก็หนีสังคมเหมือนนอยบุนหอคอยงาข้าง **Exoteric Buddhism** แปลว่า พุทธศาสนาตามคัมภีร์ หรือ **Intellectual Buddhism** พุทธศาสนาแบบปัญญาชน เรียนจบอยู่แค่นี้ ไม่ได้คิดห่วงใยสังคม ห่วงแต่วิชาการ ไม่คิดจะไปปฏิบัติศาสนกิจ

๒. พระพุทธศาสนาแบบประสบการณ์ลึกลับ (Esoteric Buddhism) **เน้นวิปัสสนาฐานะ** ปฏิบัติกัมมัฏฐานตามลำพังเพื่อเข้าถึงรหัสยะ คือประสบการณ์ลึกลับเฉพาะตนชนิดที่สื่อให้คนอื่นเข้าใจไม่ได้ ดังคำกลอนที่ว่า “เข้ามานานตั้งเดือน ไม่เขยื้อนเคลื่อนกายา ถือศีลกินวาตาเป็นผาสุกทุกคืนวัน”

๓. พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) **เน้นสิ่งที่เรียกว่า สังคหะ** คือ **บริการสังคม** มีหน้าที่สงเคราะห์ชาวบ้านด้วย **สังคหวัตถุ ๔** เป็นพระพุทธศาสนาที่ห่วงใยประชาชน เป็นการผสมสังคหะให้กับกลมกลืนเข้ากับคณฺฐะหรือวิปัสสนาฐานะ เช่นเดียวกับการที่เจ้าชายสิทธัตถะออกผนวช ๖ ปีแรกเก็บตัวแบบประเภทที่ ๑ และที่ ๒ เมื่อตรัสรู้แล้วจึงออกเทศนาสั่งสอนตลอดเวลา ๔๕ พรรษา ช่วงนี้จึงเรียกว่าเป็น **พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism)** ที่เน้น **สังคหะ** คือการพัฒนาสังคม

พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมจรรยาที่สุดท้ายในชีวิตของพระองค์ ด้วยพุทธจริยา ๓ ประการ ได้แก่ ๑. **พุทธัตถจริยา** ทรงทำประโยชน์แก่ชาวพุทธ ๒. **ญาติัตถจริยา** ทรงทำประโยชน์แก่พระญาติของพระองค์ ๓. **โลกัตถจริยา** ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ทุกคนไม่เลือกกว่าเขานับถือศาสนาอะไร นี่คือ **จริยาแห่งชาวพุทธเพื่อสังคม** แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงทำงานเพื่อสังคมตลอดเวลา...

นอกจากนี้แนวคิดเรื่อง **การทำงานคือการปฏิบัติธรรม** ดังที่ **พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)** ประกาศตนเป็นทาสรับใช้พระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวโลก จนได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโกให้เป็น **“บุคคลสำคัญของโลกปี พ.ศ.๒๕๔๙”** เพราะท่านพุทธทาสเป็นผู้มีผลงานโดดเด่นด้านวัฒนธรรม ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศ และสร้างสันติภาพ

การที่ยูเนสโกประกาศยกย่องว่า ท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลก เพราะ **ท่านพุทธทาส บำเพ็ญประโยชน์เพื่อชาวโลก โดยไม่เลือกเชื้อชาติและศาสนา ตลอดชีวิตของท่านตามปณิธาน ๓ ประการ คือ ๑. มุ่งส่งเสริมให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน ๒. มุ่งสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา ๓. ดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาจากวัฏถุนิยม**

หลังจากปฏิบัติธรรมพหุคัมครองตัวเองได้แล้ว ท่านพุทธทาสก็เผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น และได้ตั้งโรงพยาบาลทางวิญญาณด้วยการใช้วิธีการสมัยใหม่สอนธรรมะ ท่านชอบเน้นย้ำว่า **การทำงานคือการปฏิบัติธรรม** นั่นคือ การทำงานเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาและปฏิบัติธรรม

พระพุทธศาสนา จึงเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่จะสามารถนำหลักการสำคัญที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาในแบบองค์รวม เพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างครบวงจร อันจะส่งผลดีต่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของสังคมไทยต่อไป วิฤทธิการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นล้วนโยงใยถึงกันเป็นลูกโซ่ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เมื่อเกิดวิฤทธิขึ้นในด้านใดด้านหนึ่งของสังคมนั้น หมายถึงว่า ผลพวงจากวิฤทธินั้นย่อมกระทบต่อภาพรวมในสังคมนั้นด้วย

๓. แนวทางพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาวิฤทธิการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม

“วันสิ่งแวดล้อมโลก” หรือ **“World Environment Day”** ได้รับการสถาปนาครั้งแรกเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ซึ่งเกิดจากการจัดการประชุมในชื่อว่า **“การประชุมสหประชาชาติเรื่องสิ่งแวดล้อม”** (UN Conference on the Human Environment) ณ กรุงสตอกโฮล์ม ประเทศสวีเดน โดยใช้เวลาเตรียมการประชุมครั้งนี้ถึง ๓ ปี เพื่อจัดทำร่างข้อเสนอต่างๆ รวมทั้งแผนดำเนินการและปฏิญญาว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ มีผู้เข้าร่วมประชุม ๑,๒๐๐ คน จาก ๑๑๓ ประเทศ ผู้สังเกตการณ์มากกว่า ๑,๕๐๐ คน จากหน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชนและสื่อมวลชนแขนงต่างๆ รวมทั้งตัวแทนเยาวชนและกลุ่มนักศึกษาจากทั่วโลก วัตถุประสงค์การประชุมเพื่อร่วมพิจารณาหามาตรการในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่แต่ละประเทศสมาชิกกำลังประสบอยู่อย่างเร่งด่วน ซึ่งประเด็นสำคัญคือ ประเทศสมาชิกต่างต้องสรรหาวิธีการดูแลแก้ไขปัญหา และให้ความตื่นตัวเกี่ยวกับวิฤทธิการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมของทุกภูมิภาคทั่วโลกอย่างจริงจัง ผลการประชุมถือว่าประสบความสำเร็จอย่างงดงาม พร้อมทั้งจัดตั้ง **“แผนงานสหประชาชาติเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม”** หรือเรียกว่า **“ยูเนป” (UNEP: United Nation Environment Program)** ขึ้นซึ่งรัฐบาลประเทศต่างๆ ก็ได้รับข้อตกลง และจัดตั้งหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นในประเทศของตน

ในอดีตที่ผ่านมา รัฐบาลไทยอาจมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ยังผลให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายลงอย่างมากและรวดเร็วจนขาด

ความสมดุล เกิดปัญหาทางด้านมลพิษสิ่งแวดล้อมต่างๆ ตามมา และมีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งมีผลกระทบทั้งโดยทางตรง และทางอ้อมต่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนโดยเฉพาะประชาชนที่อยู่ในเขตเมือง ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานตามนโยบายการพัฒนาประเทศกว่าทศวรรษ (แผนพัฒนาแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๓) รัฐบาลได้เริ่มตระหนักว่าแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาก่อให้เกิดผลเสียต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้อย่างชัดเจน หากยังคงปล่อยทิ้งไว้อาจจะทำให้เกิดปัญหาต่างๆ เหล่านี้ที่ทวีความรุนแรงจนอยู่ในขั้นวิกฤติได้

ดังนั้นรัฐจึงได้ปรับแผนนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นผลในเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว มาให้ความสำคัญในการพัฒนาควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาแห่งชาติฉบับต่อๆ มา โดยเริ่มจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔) และฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙) ได้มีการปรับปรุงแนวทางการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับนโยบายที่ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาแต่ละด้านโดยแยกจากกันเป็นส่วนๆ ขาดการประสานเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ต่อมาได้มีการปรับทิศทางการพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการ ส่งเสริมให้องค์กรท้องถิ่นและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔) และฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) เน้นการสร้างเสริมความตระหนักและจิตสำนึกของประชาชนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น

จากสภาพปัญหาดังที่กล่าวมาแล้วส่งผลให้ปัจจุบันได้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้นในทุกพื้นที่ของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหามภาวะโลกร้อน และหมอกควันพิษในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะควันพิษที่เกิดจากการเผาป่า ส่งผลกระทบต่อสภาพอากาศ บางวันปริมาณควันพิษที่อยู่ในระดับเกินขีดปกติและส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนถึงขั้นเจ็บป่วยเป็นโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ โรคปอด และหมอกควันมีผลกระทบต่อภาวะโลกร้อน

ผลกระทบจากปัญหามภาวะโลกร้อนและหมอกควันพิษอย่างรุนแรงในช่วงเวลาที่ผ่านมา ทั้งในด้านของการคมนาคม การท่องเที่ยว ซึ่งปัญหาที่แท้จริงส่วนหนึ่งมีเหตุมาจากการเผาป่าของประชาชนเพื่อหาของป่าซึ่งทำให้เกิดไฟป่าที่ยากแก่การควบคุม การเกิดไฟป่าในบริเวณที่กว้างเกินกำลังเจ้าหน้าที่ควบคุมไฟป่าจะดับได้ทั้งหมด ทำให้เกิดควันพิษ พัดพาเป็นมลพิษทางอากาศ ทั้งในเขตเมืองและชนบทต่างได้รับผลกระทบค่อนข้างมาก ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านสาธารณสุข ปัญหาด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รายงานถึงการที่ทั่วโลกตระหนักถึงพิษภัยของภาวะโลกร้อน และร่วมกันรณรงค์รักษาสีสิ่งแวดล้อมกันอย่างจริงจัง และมีการใช้กลยุทธ์นี้เป็นยุทธศาสตร์ทางการแข่งขันในเวทีโลก เช่น ประเทศศรีลังกาประกาศว่าเป็น “แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นปอดของโลก” เป็นต้น ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญเลือกเดินทางไปในประเทศที่ตระหนัก

ด้านสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) จึงได้ดำเนินโครงการ “ปฏิญญารักษาสิ่งแวดล้อม” หรือ “เที่ยวไทยต้านภัยโลกร้อน” โดยกำหนด ๗ แนวทางการท่องเที่ยวที่ตระหนักเรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อช่วยลดปัญหาภาวะโลกร้อน ภายใต้ชื่อ **“7 Green Project”**^๖ ได้แก่

๑. กรีน ฮาร์ท (Green Heart) กลุ่มนักท่องเที่ยวที่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม
๒. กรีน ลอจิสติก (Green Logistic) การคมนาคมที่ช่วยลดโลกร้อน เช่น บันจอร์ยาน การเดินเท้าระยะสั้น ฯลฯ
๓. กรีน แอกทิวิตี (Green Activity) กิจกรรมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม
๔. กรีน เซอร์วิส (Green Service) ที่พัก และร้านอาหาร ที่ใส่ใจสิ่งแวดล้อม
๕. กรีน เดสติเนชัน (Green Destination) แหล่งท่องเที่ยวที่ตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อม
๖. กรีน คอมมูนิตี (Green Community) การท่องเที่ยวในชุมชนที่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม
๗. กรีน พลัส (Green Plus) คือ กิจกรรมที่ร่วมกันสร้างพื้นที่สีเขียว ตอบแทนสังคม

ทั้งนี้เพื่อต้องการประกาศความชัดเจนของประเทศไทย ในการสำนึกรักษาสิ่งแวดล้อม ซึ่งช่วยให้ประเทศไทยมีจุดขาย เพื่อการแข่งขันในเวทีอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวระดับโลก รวมทั้งขยายฐานตลาดใหม่ไปสู่กลุ่มนักท่องเที่ยวคุณภาพทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ใส่ใจในการรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม เพราะหากไม่เร่งดำเนินการและไม่ประกาศให้โลกรับรู้ ประเทศไทยอาจถูกถอดออกจากแผนที่ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของโลกได้

นับเป็นเรื่องน่ายินดียิ่งที่เกิดความร่วมมือและการประสานงานระหว่างชาวพุทธทั่วโลกในด้านการปกป้องสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีบทบาทตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๘ (ค.ศ. ๑๙๘๕) จนเป็นที่รู้จักกันดีมากขึ้นในยุคปัจจุบัน ในนามของ **“ขบวนการพระพุทธศาสนาสีเขียว”** เช่น ในประเทศไทย ก็มีให้เห็นจากหลากหลายโครงการ โดยใช้หลักพุทธธรรมมาประยุกต์กับคำสอน เพื่อให้ชาวบ้านและชุมชนต่างๆ ได้ตระหนักถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ (ค.ศ. ๑๙๘๙) ได้มีการจัดตั้ง **เครือข่ายระหว่างชาติของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม** (The International Network of Engaged Buddhists : INEB) นำโดยคุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (ส.ศิวรักษ์) มุ่งเน้นไปยังโลกที่สามซึ่งหมายถึง ประเทศที่กำลังพัฒนา^๗

^๖ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. เที่ยวไทยต้านภัยโลกร้อน : 7 Green Project . [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.tei.or.th/hotnews/080428-globalwarming1-manager.htm> , [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๕๕].

^๗ Kraft, K., **The Greening of Buddhist Practice**, Retrieved May 16, 2010, from www.crosscurrents.org/greening.htm.

ในชนบทของประเทศไทยได้มีกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยพระสงฆ์ที่ถูกรับเลือกเรียกว่า “**พระนักอนุรักษ์**” ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในสังคมไทยว่า พระนักอนุรักษ์ส่วนใหญ่มักไม่ค่อยให้ความสำคัญในการมุ่งปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดสักเท่าใด หรือ ไม่ได้มุ่งสนใจศึกษาพระธรรมไตรปิฎกมากนัก หากแต่พระสงฆ์เหล่านั้นกลับมีผลงานโดดเด่นทางด้านสังคมสงเคราะห์ เช่น มุ่งช่วยเหลือชาวบ้านและสังคม เริ่มต้นจากแนวความคิดที่ริเริ่มให้มี **ประเพณีการบวชต้นไม้ (Tree Ordination)** ในปี พ.ศ.๒๕๓๔ นับเป็นการนำเอาประเพณีสำคัญทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ แนวคิดนี้ได้มีการตีความหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และกลุ่มพระสงฆ์ดังกล่าวต่างทำงานเป็นอิสระต่อกัน เช่น โครงการอนุรักษ์ป่าในจังหวัดน่าน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นต้นมา กิจกรรมของพระนักอนุรักษ์เหล่านี้ได้แพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาค เช่น พระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม จังหวัดเชียงใหม่ ท่านพุทธทาสภิกขุ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และพระครูพิทักษ์ นันทคุณ จังหวัดน่าน ซึ่งถือว่าเป็นการยอมรับให้มีการปรับเอาวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มาใช้ในการปกป้องการทำลายป่าไม้และการหยุดการฆ่าสัตว์ป่า^๘

นอกจากนี้พระพุทธศาสนาฝ่ายวัชรยานของทิเบต นำโดย **องค์ดาไลลามะ** ได้กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยเน้นที่การสร้างจิตวิญญาณ ในปี พ.ศ.๒๕๓๐ (ค.ศ.๑๙๘๗) และกล่าวถึงแนวคิดอหิงสาธรรมเพื่อสังคมที่ปรารถนาและการอยู่รอดของสังคมโลก^๙

ส่วนคำสอนทางพระพุทธศาสนาตามแนวคิด **Green Buddhism** ในซีกโลกตะวันตก ส่วนใหญ่กล่าวถึง ๕ อาณาบริเวณ^{๑๐} คือ

๑. คำสอนเรื่อง **ปฏิจาสมุปบาท** (Interdependence) ความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ที่ต้องอิงอาศัยกันทั้งของมนุษย์และธรรมชาติ
๒. คำสอนเรื่อง **ความกรุณา** (Compassion) เพื่อให้เกิดความรักต่อธรรมชาติและไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

^๘ Darlington, S.M., (1998), **The Ordination of a Tree: The Buddhist Ecology Movement in Thailand.** Ethnology.

^๙ Kraft, K., **The Greening of Buddhist Practice**, Retrieved May 16, 2010, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : from www.crosscurrents.org/greening.htm.

^{๑๐} Kaza, S. (2002). **Green Buddhism.** In C. Matthews, M. Tucker, & P. Hefner (Eds.), When worlds converge: What science and religion tell us about the story of universe and our place in it. Chicago: Open Court.

๓. คำสอนเรื่อง **สติ** (Mindfulness) เพื่อให้เกิดความยั้งคิดในการกิน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

๔. คำสอนเรื่อง **การที่ไม่มองสรรพสิ่งเป็นคู่ตรงข้าม** (Non Dualistic View) เพื่อให้มองในองค์รวมซึ่งเป็นโลกทัศน์ใหญ่ของพระพุทธศาสนา การมองเพียงคู่ตรงข้ามจะจำกัดความคิดและกรอบการแก้ไขปัญหาที่แท้จริง

๕. คำสอนเรื่อง **การไม่ยึดตัวตน** (Detachment from Self) เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้นทั้งพฤติกรรมและอารมณ์

แนวคิด **พระพุทธศาสนาสีเขียว** หรือ **พระพุทธศาสนาสิ่งแวดล้อม** ได้ส่งอิทธิพลต่อแนวคิดอื่นๆ ในช่วงต่อมา เช่น ชุมชนสีเขียวทางศาสนา (Eco-Monasticism) ถือเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Politic) เป็นแนวคิดที่ใช้หลักศาสนาเป็นแกนกลางของอุดมการณ์ แนวคิดนี้เน้นการสร้างเสริมความเจริญทางจิตใจและจิตวิญญาณมากกว่าทางวัตถุ มีความรักเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อธรรมชาติ และต่อสรรพสิ่งโดยมีข้อสมมติฐานว่าสรรพสิ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาคกันในชีวมณฑล (Biosphere) ทุกอย่างมีคุณค่าในตัวเอง ถือเป็นทางเลือกหนึ่งที่ต้องการก้าวข้ามจากทุนนิยมและเสรีนิยม^{๑๑}

คุณไตรเทพ ไกรจู ได้เสนอเรื่องราวของ **พระนวกอนุรักษ์ “กิจของสงฆ์” ที่สืบมาแต่พุทธกาล** ใน หนังสือพิมพ์คม ชัด ลึก กล่าวถึงพระคาถา **“อารามโรปา วัณณะโรปา เย ชะนา เสตุการกา ปะปัญจะ อุปะปาณัญจะ เย ทะหันทิ อุปีสสะยัง เดสัง ทิวา รัตโต จะ สะทา ปุญญัง ปวัตตะติ ธัมมัญญา สีสะสัมปันเนา เต ชะนา สัคคคามิโน”** แปลความว่า **“คนที่ปลูกต้นไม้ สร้างป่า รักษาป่า ย่อมมีความสุข ขณะที่มีชีวิตอยู่ตายไปก็จะได้ขึ้นสวรรค์”** กล่าวคือ แนวคิดตามความในพระคาถานี้ ชี้ชัดในจิตวิญญาณ และตกผลึกเป็นอุดมการณ์ของพระสงฆ์กับป่าที่ผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น นับแต่ครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวช บำเพ็ญเพียรตรัสรู้บรรลุนิพพานสูงสุดท่ามกลางพงไพร ทรงยกย่องให้ป่าไม่ใช่อาจารย์ของพระองค์ ผู้ใดรักษาป่า ผู้นั้นปฏิบัติธรรม เพราะผืนป่ามีคุณูปการต่อสรรพชีวิต ได้ฟุ้งฟุ้งทั้งแหล่งน้ำ อาหาร สมุนไพรรักษาโรค ฯลฯ เป็นความเมตตาเกื้อกูลที่มอบให้แก่มวลมนุษยชาติ^{๑๒}

^{๑๑} สมพร แสงชัย, **สิ่งแวดล้อม อุดมการณ์ การเมือง และการพัฒนาที่ยั่งยืน**, กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ โครงการบัณฑิตศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อม, ๒๕๔๕. หน้า ๑๓๑.

^{๑๒} ไตรเทพ ไกรจู, **“พระนวกอนุรักษ์ “กิจของสงฆ์” ที่สืบมาแต่พุทธกาล”**, **คม ชัด ลึก** ๒๕๕๕, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.komchadluek.net/detail/20090604/15488> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕].

ตัวอย่างของพระนักอนุรักษ์ที่มีผลงานโดดเด่นในปัจจุบัน และได้รับ “รางวัลลูกโลกสีเขียว” เป็นสิ่งพิสูจน์ถึงอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เช่น

พระครูปราสาทพรหมคุณ หรือ **หลวงปู่หงษ์** ของชาวตำบลสมุด อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ โดยได้รับฉายาว่า “**พระผู้สร้างผืนป่า รักษาธรรม**” ท่านได้ปลูกป่าทั้งในบริเวณวัด และพื้นที่สุสานทุ่งมน จนกลายเป็นป่าผืนใหญ่

พระประจักษ์ ธัมมปทีโป วัดเชษฐพลภูลังกา ตำบลดงบัง อำเภอเมืองโขงหลวง จังหวัดหนองคาย ได้รับฉายาว่า “**วีรบุรุษแห่งป่าดงใหญ่**” โดยการปลูกต้นกล้ายางนา ปีละราว ๖๐๐-๗๐๐ ต้น นานหลายปีเข้าก็นับเป็นหมื่นต้น โดยปลูกเสริมตามบริเวณป่าเสื่อมโทรม และปลูกเป็นแนวกันชน ระหว่างสวนยางพาราของชาวบ้านกับเชิงเทือกเขาภูลังกา มีชาวบ้านหลายหมู่บ้าน รวมทั้งกลุ่มเยาวชนจากบ้านต่อเรือ บ้านหนองไผ่ บ้านโนนสวาท ต่างก็มาช่วยกันดูแลรักษาต้นไม้ เพาะปลูกและอนุรักษ์ป่าดั้งเดิมที่อยู่รายรอบวัดอีกทั้งได้เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกับวัด และสำนักสงฆ์อีกมากกว่า ๔๐ แห่งที่อยู่รายล้อมเทือกเขาภูลังกา

พระอธิการพรหมมา เจ้าอาวาสวัดเขาฉกลาง ตำบลเทพนิมิต อำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด ได้รับฉายาว่า “**ผู้สร้างป่า เป็นตำราแห่งความพอเพียง**” เริ่มต้นจากการสร้างความเข้าใจให้เกิดแก่ผู้ที่ไม่รู้ ซึ่งย่อมต้องใช้เวลา และความตั้งใจจริง การปลูกป่าก็เช่นกัน ต้องใช้เวลาและความตั้งใจจริง เมื่อรวมเข้ากันแล้ว ผืนป่าที่ปลูกจึงมีนัยมากกว่าการสร้างพื้นที่สีเขียว นอกเหนือจากการปฏิบัติกิจของสงฆ์ประจำวันแล้ว ท่านจะใช้เวลาที่เหลือทั้งหมดอยู่กับการปลูกป่าในพื้นที่ ๑๐๖ ไร่ ภายในวัด

พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (หลวงตาสาย) เจ้าอาวาสวัดวังศิลาธรรมาราม อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง ได้รับฉายาว่า “**ภิกษุผู้คืนชีวิตให้ผืนป่า**” ท่านสนใจความเปลี่ยนแปลงของจำนวนพื้นที่ป่าที่ลดลงอย่างมากอันส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ จึงคิดหาทางเพิ่มพื้นที่ป่า หลวงตาสายเดินทางมาพื้นที่ปลูกป่าทุกวัน เป็นระยะทางกว่า ๕๐ กิโลเมตร ท่านลงมือปลูกต้นไม้เองด้วยความมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนทุ่งหญ้าให้เป็นผืนป่าสมบูรณ์ แม้จะได้ยินเสียงค้อนขูดจากชาวบ้านบางส่วน ที่ไม่เข้าใจการกระทำของท่านว่า... *นี่ไม่ใช่กิจของสงฆ์ บ้างก็เข้าใจว่าท่านจะมาสร้างอาณาจักรที่นี่...*

พระอธิการเอนก ยสทินโน วัดป่าไทรงาม บ้านไทรงาม ถนนสายเดชอุดม-ทุ่งศรีอุดม ตำบลเมืองเดช อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับฉายาว่า “**พระผู้พลิกฟื้นผืนดิน สู้ผืนป่า**” ท่านได้พลิกฟื้นผืนดินสาธารณะที่เสื่อมโทรม และใช้เป็นที่ทิ้งขยะของชุมชน ให้กลายเป็นพุทธสถานที่อุดมไปด้วยพรรณไม้ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และการใช้ประโยชน์เชื่อมโยงธรรมชาติ และผู้คนเป็นหนึ่งเดียว ด้วยกุศโลบายอันชาญฉลาด ผ่านการศึกษา สังเกต ทดลอง และปฏิบัติกรอย่างสม่ำเสมอและยาวนาน จนเป็นองค์ความรู้ที่เป็นแบบอย่าง ขยายผลสู่วัด โรงเรียน และชุมชนภายนอก

ส่งผลให้วัดป่าไทรงามเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดอุบลราชธานี

พระครูมานัสสีพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม เจ้าคณะอำเภอแม่ใจ และพระธรรมทูตประจำอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ท่านได้สร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นราบและพื้นที่สูงเข้าด้วยกันผ่านพิธีกรรมบวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งเป็นกุศโลบายในการนำความเชื่อทางพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมพื้นเมืองของภาคเหนือ

พระโสภณ อดตสาโร (พระอาจารย์เขียว) สำนักสงฆ์เขาม่วง หมู่ ๓ ตำบลบางเตย อำเภอเมือง จังหวัดพังงา และ **พระครูถาวรพัฒนกิจ** เจ้าอาวาสวัดนวมาราม บ้านโคกใหญ่ ตำบลบัวเงิน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ท่านได้ร่วมกันพลิกพื้นผืนป่า เพื่อเติมพื้นที่สีเขียว แทนดินแดนแห่งแล้งที่กำลังขยายตัวกว้างออกไปเรื่อยๆ โดยได้ขอขบดินทบาตป่าเสื่อมโทรมจากชาวบ้านมาฟื้นฟูโดยเพาะพันธุ์กล้าไม้เอง โดยเฉพาะต้นยางนาที่ตั้งเป้าหมายว่าจะปลูกให้ได้ ๙๙,๙๙๙ ต้นเพื่อถวายเป็นพระราชกุศล เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา

หากพิจารณาตัวอย่างกลยุทธ์การอนุรักษ์ป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ **พระอธิการเอนก จนุทปญโญ** เจ้าอาวาสวัดคลองศิลา ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้รับฉายาว่า **“พระนักสู้แห่งเมืองฝาง”** และเจ้าของ **รางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ ๔ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๕** ในฐานะผู้นำในการต่อสู้ เพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น โดยยึดมั่นในหลักสันติธรรม ดำเนินงานโดยใช้กุศโลบายทางพุทธศาสนาสนทนากับวิถีแห่งจารีต วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น เช่น **พิธีกรรมฮ้องขวัญ พิธีสืบชะตาป่า และ พิธีบวชป่า** แต่ก็ต้องต่อสู้กับอำนาจมืดจากกลุ่มนายทุนและผู้มีอิทธิพล มีคำพูดว่า **“กลุ่มอนุรักษ์บวชป่าได้ พวกเขาก็สึกป่าได้เหมือนกัน”** นอกจากนี้ยังมีคำถามจากสังคมว่า **“ภารกิจนี้เป็นกิจของสงฆ์หรือไม่?”** ซึ่งท่านได้ตอบคำถามนี้ว่า

“...การเห็นแก่ตัวของคนกลุ่มหนึ่งที่กำลังกลายเป็นหายนะของส่วนใหญ่มาก่อนให้เกิดทุกข์ เมื่อจะแก้ไข ก็ต้องไปแก้เหตุแห่งทุกข์ เมื่อรู้แจ้งว่า สิ่งใดคือเหตุแห่งทุกข์ ก็ต้องมุ่งไปเพื่อหาทางดับทุกข์ และเมื่อเป็นทุกข์ในระดับชุมชน พระสงฆ์ซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งของชุมชน จะนั่งดูตายได้กระไร ซึ่งในระยะแรก มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน แต่เมื่อปัญหารุนแรงขึ้น อำนาจมืดเริ่มแผ่ขยายเข้ามา ความเข้มแข็งก็คลายตัวลง แกนนำกลุ่มถูกปองร้าย ชมชู่เอาชีวิต แกนนำบางคนเกิดความหวาดกลัว จึงขอแยกตัวออกไป แต่บางคนขอร่วมอยู่ต่างๆ ไม่กล้าเปิดเผยตัวตน...”

ดังนั้นท่านจึงคิดแก้ปัญหาด้วยวิธีการทางจิตวิทยาโดยนำฝาโลงศพที่ได้มาจากตอนที่โรคเอดส์คร่าชีวิตชาวบ้านเป็นจำนวนมาก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๓๘ มาเขียนข้อความเตือนใจ และเป็นแนวเขตของป่าอนุรักษ์ ไม่เพียงแต่การสร้างกุศโลบายเพื่อป้องกันการรุกราน พระอธิการเอนกยัง

ร่วมกับชาวบ้านในการปลูกป่าเสริม กันแนวเขตให้ชัดเจนระหว่างป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย อีกทั้งจัดให้มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องการอนุรักษ์ไปถึงกลุ่มเด็กและเยาวชนโรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์

ประเด็นสำคัญที่สุดคือ การที่พระอริการเอนก จนุทปญโญ มุ่งใช้ **หลักอหิงสา** หรือ **แนวทางสันติวิธี** ประกอบกับ **หลักเมตตาธรรม** เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา เพราะท่านเห็นว่า ผู้สร้างปัญหานั้นต่างก็เป็นมนุษย์ด้วยกัน จึงอาจทำผิดพลาดได้ หากมีการพูดจาสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันก็น่าจะเป็นหนทางที่ดีที่สุด เนื่องจาก **กลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงดง (ดงแม่หลักหมื่น)** ไม่ได้ต่อต้านสวนส้มหรือการปลูกส้ม แต่ต่อต้านการใช้สารเคมีที่มากเกินไป รวมถึงการบุกรุกป่าสาธารณะ โดยเรียกร้องให้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า และมีความพยายามในการเผยแพร่แนวความคิดการอนุรักษ์ป่าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ **พระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ** ที่มีถึงปวงชนชาวไทยว่า **“พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นน้ำ ฉันจะเป็นป่า ป่าที่จะจงรักภักดีต่อน้ำ พระเจ้าอยู่หัวสร้างอ่างเก็บน้ำ ฉันจะปลูกป่า”** ก็น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับใครหลายคนที่มองข้ามความจำเป็นของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเป็นพลังใจให้กับประชาชนคนไทยในการที่จะร่วมแรงร่วมใจ กระทำความดีเพื่อแสดงความจงรักภักดีและตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงอุทิศพระวรกายเพื่อปกนิกรชาวไทยตลอดมา

๔. บทสรุป

การปรับประยุกต์แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) โดยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และบทบาทของกลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาให้มีบทบาทมากขึ้นในสังคมปัจจุบันถือเป็นการท้าทายสังคมโลกในยุคโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีสภาพเป็น **สังคมพหุวัฒนธรรม**มากขึ้น ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นองค์กรทางสังคมที่ดำรงตนอยู่ในฐานะเป็นสถาบันซึ่งฝังรากลึกอย่างยาวนานในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะผ่านกระบวนการสั่งสมและผลิตซ้ำทางวาทกรรมอย่างสม่ำเสมอ มีความเกี่ยวพันกับสังคมไทยซึ่งคนส่วนใหญ่ของประเทศนับถือศาสนาพุทธ จึงเป็นสถาบันทางสังคมที่มีพลวัต สามารถควบคุมความคิด ความเชื่อ ความศรัทธาอันเกิดจากปรัชญาญาณภาพและพระธรรมวินัย ที่สามารถหล่อหลอมความรู้สึก นึกคิดและผูกขาด ความเชื่อของศาสนิกชนให้เป็นเอกภาพ

พระสงฆ์ได้พยายามสร้างกระบวนการการเรียนรู้เพื่อการพลิกฟื้นภูมิปัญญาของชุมชนและสร้างสัมพันธ์ระหว่างคนทุกเพศ ทุกวัย ผ่านกระบวนการ**สังคมกรรม (Socialization)** นับเป็นการผ่อนปรนวัฒนธรรมทั้งในส่วนของกลไกทางสังคม วัฒนธรรม จารีตประเพณีที่ผ่านการทบทวนคุณค่า ประเพณีดั้งเดิม ภูมิปัญญาของบรรพชนและของชุมชนท้องถิ่นทั้งในด้านสารัตถะเชิง

คุณค่าและกลไก เพื่อสนับสนุนการทำงานเพื่อสังคมของพระสงฆ์ที่ยังต้องเผชิญกับเงื่อนไขหลายประการที่อาจเป็นจุดเสริมหรือจุดอ่อนที่จะลดทอนพลังในการทำงาน เช่น ระบบการปกครองของสงฆ์ ฯลฯ ซึ่งสัมพันธ์กับการสนับสนุนอย่างจริงจังจากคณะผู้ปกครองระดับสูงของพระสงฆ์ องค์กรภาครัฐและภาคเอกชน ตลอดจนมุมมองจากพุทธศาสนิกชนถึงสิ่งใดที่ควรเป็นกิจของสงฆ์ ทั้งนี้อาจเสริมด้วยมโนทัศน์ที่ว่า

“หากพระสงฆ์เข้าหาสังคมมากเกินไปก็อาจถูกรอบงำจากทางโลก
แต่หากมุ่งหลุดพ้นเพียงอย่างเดียวไม่สนใจความสัมพันธ์กับทางโลก
การจำกัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”

ดังนั้น สิ่งที่ทำนายสำหรับพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งหลายก็คือ **การประคองตนเองท่ามกลางแรงเหวี่ยงระหว่างทางโลกกับทางธรรมอย่างสมดุล และยังเป็นการทำนายสังคมอีกว่าต้องให้โอกาสและมีที่ยืนในสังคมสำหรับพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้สืบสานแนวทางหลักพุทธธรรมเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) ให้คงอยู่คู่กับบรรพพระพุทธศาสนาโลกอย่างมั่นคงและยั่งยืน**

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๕๑.

มานิต มานิตเจริญ. **พจนานุกรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษร. ๒๕๓๗.

สมพร แสงชัย. **สิ่งแวดล้อม อุดมการณ์ การเมือง และการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร : สถาบัน

บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ โครงการบัณฑิตศึกษากิจการจัดการสิ่งแวดล้อม. ๒๕๔๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

Darlington, S. M. (1998). **The Ordination of a Tree: The Buddhist Ecology Movement in Thailand**.

Ethnology. Kaza, S. (2002). **Green Buddhism**. In C. Matthews, M. Tucker, & P. Hefner (Eds.), *When worlds converge : What science and religion tell us about the story of universe and our place in it*. Chicago : Open Court.

Kraft, K. (2010). **The Greening of Buddhist Practice**. (Retrieved May 16, 2010), from www.crosscurrents.org/greening.htm

Sponberg, A. (1997). **Green Buddhism and the Hierarchy of Compassion**. In M.E.Tucker, & D.R. Williams (Eds.), *Buddhism and ecology: The interconnection of Dharma and deeds*. Cambridge, MA : Harvard University Press.

๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (๒๕๕๒). [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.tei.or.th/hotnews/080428-globalwarming1-manager.htm>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๕๕].

คณะกรรมการระหว่างประเทศว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (๒๕๕๔). [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.lakkai.com/forum/data/2/0021-1.html>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๕๕].

ไทรเทพ ไกรฐ (๒๕๕๕). [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.komchadluek.net/detail/20090604/15488>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕].

ประภาพบุคคล (๒๕๕๕). [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://pttinternet.pttplc.com/greenglobe/2545/personal-04.html>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๕].

พระธรรมโกศาจารย์ (๒๕๕๐). [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=590&articlegroup_id=21. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

พระไพศาล วิสาโล (๒๕๕๓). **คอลัมน์สัมภาษณ์** > จิตอาสา สุขสร้างง่าย ๆ แคล้งมือทำ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.visalo.org/columnInterview/jitAsa.htm>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๕].